

**ԲՆԱՆԿԱՐԻ ԿԵՐՏՄԱՆ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ
ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑԻ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ**

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Կ. Լ.

Բառապաշարային տարբեր խմբեր և դրանց ոճական կիրառությունները քննելիս գեղարվեստական գրականության մեջ հաճախ հանդիպում ենք հետաքրքիր երևույթի: Բառեր, որոնք արտահայտում են այս կամ այն ոլորտի, բնագավառի պատկանող առարկաներ, իրեր, երևույթներ, հասկացություններ, հեղինակային խոսքում կարող են հանդես գալ իբրև մի կուռ ամբողջություն և ունենալ ոճական ուրույն դեր: Անդրադառնանք XX դարասկզբի արևմտահայ տաղանդաշատ քնարերգու Միսաք Մեծարենցի չափածոյի բառապաշարում առկա երկու բառախմբերի, որոնք ինքնին հույզերի կամ զգացումների անվանումներ չեն ներառում, հուզաարտահայտչական գունավորում չունեն, սակայն խոսքային համապատասխան միջավայրում ունեն ոճական անգնահատելի արժեք և գործուն մասնակցություն բանաստեղծական պատկերի կերտման գործում: Խոսքը բուսանունների և կենդանանունների մասին է:

Մեծարենցի՝ բնութենապաշտ հեղինակ լինելու մասին շատ է խոսվել ու գրվել: Նրա բանաստեղծությունների մի ստվար մասը նվիրված է բնության նկարագրությանը: Սա, անշուշտ, ինքնանպատակ չի եղել: Քրոջ ամուսնուն՝ Վարդան քահանա Արսլանյանին ուղղված նամակում Մեծարենցը բացում է փակագծերը՝ գրելով. «Ծիածանի առթիվ գրված նամակը անգամ մըն ալ կը կարդամ զգածվելով. «Ինչո՞ւ Տիեզերքի հոգիին հետ չես խոսակցիր» կը գրեք. բայց դիտելի է որ իմ գրեթե բոլոր քերթվածներս այդ մեծ խոսակցության կը նկրտին, որքան որ ալ իմինս չըլլա Աստծո հետ դեմ հանդիման խոսակցություն, բայց ո՞չ ապաքեն Աստված ամեն տեղ է. Ձմրան Պարզ գիշերվան մեջ հծծած աղոթքս ու Արևին ուղղած պաղատանքս իրեններուն, հետևաբար և իրեն համար էր. ի՞նչ երջանկություն, տերևի մը խարշափին մեջեն տեսնել տիեզերական գործության գաղտնիքը ու այդ փոքրիկ մասնավորեն մեկնիլ դեպ ի անհունը...»¹:

Մեծարենցի գրչի տակ միս ու արյուն առած բնության զանազան իրեր, առարկաներ, երևույթներ, բուսական ու կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչներ հաղորդ են դառնում մարդկային հոգու ալերախումբներին, անհատին օգնում ճանաչելու սեփական ներաշխարհը և ինքնաճանաչողությունից հասնել անանց ճշմարտությունների ճանաչման: Այս առումով կրկնակի է կարևորվում բուսանունների և կենդանանունների դերը՝ թե՛ իմաստային, թե՛ լեզվաոճական տեսանկյունից:

¹ **Միսաք Մեծարենց**, Երկերի լիակատար ժողովածու, Ե., 1981, էջ 288: Այսուհետև այս գրքից արվող մեջբերումների էջերը կնշվեն բնագրում:

Նախ խոսենք Մեծարենցի չափածոյում առկա բուսանունների մասին: Այստեղ պիտի նշենք, որ բուսական աշխարհի երևույթներն, առհասարակ, ինչպես ծառը, ծաղիկը, թուփը, հասկը և այլն, հեղինակի չափածոյում ունեն մեծ դեր ու կշիռ: Դիմենք փաստերին: Ծառ գոյականը Մեծարենցի չափածոյում հանդիպում է քսանութ անգամ, իսկ ծաղիկը՝ իննսուներեք, ինչպես նաև այս բառերով կազմված այլ բարդություններ: Նշված բառերը կիրառված են ամենատարբեր իմաստներով՝ անվանողական, փոխաբերական, հուզաարտահայտչական և այլն:

Բնության նկարագրությանը նվիրված բազմաթիվ բանաստեղծություններից է «Գետափի երազանքը»: Այստեղ արևոտ ժայերը, գետը, գետափնյա ծառաստանները, այս ու այնտեղ տարտղնված ծաղիկները քնարական հերոսի համար ստեղծում են լավագույն մթնոլորտը՝ երազելու, մտքով հասնելու երանաստան և վայելելու պահի բերկրանքը: Մրանում, ի թիվս այլոց, նրան օգնում են հնամենի ծառեր՝ մտերիմ ու սիրող հարազատի ջերմությամբ.

Եվ հնամի **ծառեր** գլուճրյութ միայնությանց ընդմեջեն,

Կ'արտածորեն մուշկի բույրեր ու ժպիտներ ալ բոսոր.

Կիսամըրափ կ'երազեմ, զիս աղաղակներ կը կանաչե՛ն... (44)

«Ցայգանվագ» բանաստեղծության մեջ արևելյան պերճ գիշերային պատկերն ստեղծելու, նաև սիրահարի հոգեվիճակը ճիշտ բնութագրելու գործում դարձյալ մեծ է ծառերի ու ծաղիկների դերը.

Ու կը շրջի անտես ոգին

Հոն անտառի **ծառերուն՝**

Խարշափն որոնց, թույլ, հեշտագին,

Կը նըվագե օրորուն...

...Դեռ մինչև ե՛րբ, ըսե՛, հոգիս՝,

Դեռ մինչև ե՛րբ տառապիմ

Պրպտելով անբջանքիս

Թոշ **ծաղիկը** մտերիմ... (34)

«Ի՛նչ արբեցությամբ...» բանաստեղծության մեջ առկա են ենթակայի կրկնության հետաքրքիր դեպքեր, և դարձյալ կրկնվող ենթական մի դեպքում ծառն է, մյուս դեպքում՝ ծաղիկը, երրորդում՝ առուն: Այս կրկնությանն էլ հեղինակը դիմել է գարնան, բնության գարթոնքի և վերակենդանության գեղարվեստական պատկերն ամբողջացնելու համար, ինչպես.

Ի՛նչ արբեցությամբ, **ծառեր**, լույսին մեջ,

Ծառեր հովին մեջ և անձրևներուն,

Վարսավոր **ծառեր**, **ծառեր** երկնուղեշ,

Ու **ծառեր** մատաղ՝ ծովածուփ կանանչ

Ցորենի ցանքին գոգն ինկած շվարուն՝

Ամենն ալ կյանքին կ'ըմպեն հորդ ճաճանչ... (131)

«Բրիկունս» ոտանավորում հանդիպում ենք ծառ գոյականի հոգնակի թվի ոչ սովորական կազմության, ինչի շնորհիվ խոսքն ավելի մոտենում է ժողովրդականին, այլև օժտվում յուրօրինակ գրավչությամբ, աշխուժությամբ,

բանաստեղծականությամբ. «Օտոոց ետին ճաճանչավուխտ պաստառ մըն է արնն ոսկի...» (127):

Մեծարենցի քնարերգության մեջ առկա են ծառ արմատով կազմված հետևյալ բառերը՝ ծառ ու ծաղիկ՝ օգտագործված չորս անգամ, ծառուղի և ծառուտք՝ մեկական անգամ:

Ծաղիկ գոյականն, ինչպես նշեցինք, Մեծարենցի չափածոյում հանդիպում է իննսուններեք անգամ, օժտված է իմաստային ամենատարբեր նրբերանգներով և բոլոր դեպքերում էլ պատկերաստեղծ ու ռճաստեղծ է: Հիշենք «Երազի պահեր» բանաստեղծությունը, որտեղ ծաղիկն օգտագործված է փոխաբերական իմաստով և մեծապես նպաստել է խոսքի բանաստեղծականացմանը.

Ես կը փնտռեմ մըտամուր

Ըղձանույշի ձեռքն այն փափուկ, երկնային՝

Որ պիտի տար ինձի ծաղիկն ըսփոփանքին... (36)

«Անանուն» ռոտանավորի հերոսը ծաղիկն է, ընդ որում՝ անանուն ծաղիկը, որի հետ գրույց է բացում հեղինակը: Բանաստեղծության գրության հանգամանքների մասին Հրանդ Բալոյանը հայտնում է. «Երեկո մը Պոլիս լռակյաց փողոցի մը պատի կողքին համրաքայլ Մեծարենց կը կարդայի: Բանաստեղծ Վ. Թաթուլը հանդիպեցավ, Միսաքի ամենամտերիմ ընկերներեն մին ու սկսավ Մեծարենցի կյանքը քրքրել: «Նոր Տաղեր» հատորիկը ձեռքես առնելով առաջին բացվածքին Անանուն վերնագրին քերթվածը ու ըսավ.

«Կյանքիս մեջ այդ օրը չեմ կրնար մոռնալ. Թոփ Գաբու Մեծարենցը տեսնելու գացած էի. առաջարկեց քիչ մը դաշտ բարձրանալ, ճամբան ցորենի արտի մը եզերքը պատահամամբ ցանկապատի մը տակ պզտիկ ծաղիկ մը գտնելով հարցուց.

– Վայրի՛ ծաղիկ, անունդ ի՞նչ է:

Ու քիչ անդին ծունկերու վրա «Անանունը» ստեղագործելով վերջավորության՝

Գիտե՞ս, **ծաղի՛կ**, անունն ի՞նչ է

Դողին, գոր քեզ տըվավ հովիկ,

Ու ձայնին որ զիս կը կանչե...

Այդ պահուն առաջին անգամ համարձակեցավ ինձ ըսել. «Վահրա՛մ, քիչ քիչ պիտի հատնիմ... («Նավասարդ», պարբերական, 1925, պրակ Գ, էջ 75)» (380):

Այս փոքրիկ բանաստեղծության մեջ ծաղիկն օգտագործված է հինգ անգամ, ինչպես նաև օժտված է գեղեցիկ մակդիրներով՝ երեքն արտահայտված ածականով, մեկը՝ դերբայական դարձվածով, ինչպես. հպարտ ծաղիկ, սպիտակ, կաթ ու մազտաքե բուրոդ ծաղիկ և այլն:

«Եկուր» բանաստեղծության քնարական հերոսը իր սիրո առարկային համեմատում է ծաղիկի, կյանք և երազ պարզևոդ ծաղիկի հետ.

Թո՛ղ որ նայվածքիդ ըմպեմ բոցը ջինջ,

Մոտեցի՛ր, քնքույշ **ծաղի՛կ** կյանքիս.

Համբույրի մը մեջ մոռնամ ամեն ինչ... (154)

«Տեսիլ» ոտանավորում հեղինակը մարդկային հոգին համեմատում է կապույտ երկնքի հետ՝ այս երկուսը նմանեցնելով աներկրային քույր ծաղիկների, որոնք մշտապես կողք կողքի են և ժպտում են միմյանց, քանի որ մարդն էլ բնության անքակտելի մասնիկն է, և այլ կերպ չէր էլ կարող լինել.

Երբեմն ամպոտ երկինք մը՝ շո՛ւտ կը պարզըվի,

Ու լեղակի լիճ մը կ'ըլլա՝

Հոգվույս շլացիկ ծովուն դիմաց:

Եվ իրարու կը ժպտին

Լիճն այն լեղակ ու ծովն հոգվույս,

Քույր **ծաղիկներ** աներկրային... (163):

Ծաղիկը բազում այլ բանաստեղծություններում ևս խոսքի պատկերավորման ատաղձն է դառնում: «Ծաղիկ քառյակ» բանաստեղծության մեջ կան առավելական համեմատության հրաշալի օրինակներ: «Առավելական ենք կոչում այն համեմատությունը, որի մեջ համեմատվող առարկան իր հատկանիշներով ավելի բարձր է ներկայացվում համեմատյալից (մերժողականի դեպքում՝ ավելի ցածր)»²: Այսպես.

Նկարագեղ ոճով գծված

Պատկերն հուզիչ է նվազ,

Քան դաշտերե լայնատարած

Քաղված **ծաղիկն** հեշտանագ... (138):

Չուզահեռ է տարվում բնության և քերթության միջև: Այս Չուզահեռն, անշուշտ, նոր չէր, տարվել էր դեռևս միջնադարում, մասնավորապես Հովհաննես Սարկավազ Բնաստասերի «Բան Բնաստութեան...» պոեմում: Եթե Սարկավազի պոեմում բնությունը խորհրդանշում է թոչունը՝ սարեկը, ապա Մեծարենցի բանաստեղծության մեջ այն խորհրդանշում է ծաղիկը: Սարեկի մասին, որի երգը դյուրում է իրեն, Բնաստասերը գրում է:

Իսկ արուեստի դու երաժիշտ ամենահնար, անվարդապետ,

Ինքնաբաւ, ինքնուսումն, վայրաբնակ և անքաղաք,

Անմերձ և մօտաւոր, ուրախարար լըսասիրաց...³

Թոչունը չի մեղանչել Աստծո դեմ, մնացել է իր բնական վիճակի մեջ և պարզևատրվել հայտնությամբ, մինչդեռ մարդուց բարձր արվեստի հասնելու համար պահանջվում է ճիգ, ջանք, տքնություն: Եվ, սակայն, տքնության անքուն գիշերներից հետո էլ՝

Զի վարժումն և կրթութիւն ոչ ժամանէ առ բնութիւն...⁴

Ահա պոեմի բուն գաղափարը: Նույն գաղափարն է հաստատում և Մեծարենցի ոտանավորը.

Հո՛ն, բաժակին մեջ **ծաղկին**

Ոսկեփռոշի թևով գեջ,

² Պողոսյան Պ, *Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ*, հ. II, Ե., 1991, էջ 14:

³ Հայ դասական քնարերգություն, հ. I, Ե., 1986, էջ 212:

⁴ Նույն տեղում, էջ 215:

Սիրով պատած սիրտի մ'անգին
Կ'առնե պատկերն ելևեջ:

Այդ պատկերը շատ ավելի
Հուզիչ է՝ քան քերթողին
Հույզով մ'անհուն, անպատմելի
Գրած տողերն քառյակին (138):

Մեծարենցի չափածոյում հանդիպում ենք ծաղիկ արմատով բաղադրված հետևյալ բառերին՝ ծաղիկ-ծաղիկ, ծափ ու ծաղիկ, ծաղիկ ու հասկ, թուփ ու ծաղիկ, ծաղիկե, ծաղկալից, ծաղկածին, ծաղկահեր, ծաղկահյուս, ծաղկանկար, ծաղկանոց, ծաղկանույշ, ծաղկապատար, ծաղկաստան, ծաղկավետ, ծաղկե, ծաղկել, ծաղկեցնել, անծաղիկ, ոսկեծաղիկ:

Բնագրային մի քանի վկայություն. «Ծառոց ետին ճաճանչավուխտ պաստառ մըն է արևն ոսկի, Ուր ծաղկածին ուղեշնեքու ճամուկ հյուսքը կը սողոսկի» (127): «Ու ծառերու ծաղկանըկար սրահակն հեշտին Ընդնշմարել կու տա լիճին կույսը խաժակ» (102): «Ինչ արբեցությամբ ամենմեկ արոտ, Ամենմեկ բլրակ՝ իր կանանչ ճակտին կը կապե երփնած ծաղիկե նարոտ» (131): Ուր ծաղկահեր գլխով աղջիկն ըսպիտակ Մահիճին մեջ ընկողմանած՝ աչքը բաց՝ Ձեռքը թուղթին՝ թուղթը սրտին՝ կ'երագե...» (171):

Ինչպես տեսնում ենք, վերոնշյալ բառերի մեծ մասին ավելի բնորոշ է կիրառությունը բանաստեղծական խոսքում: Սրանք, կարելի է ասել, բանաստեղծական բառեր են, թեպետ ինչպես նշվել է. «Բանաստեղծական և գործնական բառերի միջև սկզբունքային տարբերություն դնող տեսությունը ոչ մի քննադատության չի դիմանում: Բանաստեղծական բառը նույնպես գործնական բառ է, միայն թե մատուցված, այսպես ասած, այլ քողի տակ»⁵:

Ծաղիկ բառի կրկնության ևս հանդիպում ենք հեղինակի չափածոյում, ինչն արվում է հատուկ նպատակով: «Հյուղին գարունը» բանաստեղծության մեջ կրկնությունը նպաստել է գարնան գեղեցկությունների և բնության զարթոնքի համակողմանի ու ամբողջական նկարագրությանը.

Ծաղիկ մըն էր, ա՛ն ալ, փափուկ ու բուրյան.

Ծաղիկ՝ վարսերն ոսկինարգես՝ ու **ծաղիկ**՝

Թարթիչներն ու աչքեր, ճակատը շուշան,

Եվ այտերը կակաչ, բերնակն ատրուշան,

Թուշը շափրակ, այծտերևի՝ իր ձեռքեր... (108)

Այստեղ ծաղիկ-ից գատ առկա են նաև ոճական արժեքով օժտված բուսանուններ՝ շուշանը, կակաչը, այծտերևը, առկա է և շափրակը: Աճառյանի Հայերեն արմատական բառարանը այս բառը մեկնում է իբրև թագ կամ պսակ, «որից շափրակազգեաց «պսակաւոր»⁶: Մեծարենցի

⁵ *Տե՛ս Загровская О. В. Об эстетической функции языка (Поэтическая стилистика, Воронеж, 1982, с. 9).*

⁶ *Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. III, Ե., 1977:*

Բնանկարի կերտման լեզվական միջոցները Միսաք Մեծարենցի քնարերգության մեջ 153
նտանավորում բառն օգտագործված է ծաղկի պսակ կամ բաժակ իմաստով, և դարձյալ ակնհայտ է ոճական գործառնությունը:

Ուշագրավ է նաև ատրուշան բառի գործածությունը: Ակնհայտ է, որ այստեղ այն փոխաբերական իմաստ ունի, որ նշանակում է «անմար հուր, ոգևորության աղբյուր»⁷:

Ատրուշան բառի՝ փոխաբերական այս իմաստով գործածության հանդիպում ենք Մեծարենցի գրեթե ժամանակակից արևմտահայ մեկ այլ տաղանդաշատ քնարերգու Պետրոս Դուրյանի «Մնաս բարյավ» բանաստեղծության մեջ.

Աչերդ սիրո Ատրուշան,
Մատներդ էին գիրգ շուշան,
Այտերդ վարդի նոր թերթեր,
Նայվածքեդ ծներ նոր եթեր...⁸

Տեղին է հիշել նաև Հովհաննես Թումանյանի «Թմկաբերդի առումը» պոեմից մի հատված.

Սիրո հնոց,
Կրակ ու բոց–
Էնպես աչքեր թե ժպտան,
Մարդու համար
Օրվա պես վառ
Գիշերները լույս կը տան...⁹

Բառընտրության հարցում Մեծարենցը չափազանց բժախնդիր է. նա հաճախ է բառի մեջ հայտնաբերում գրեթե մոռացված կամ քչերին հայտնի իմաստներ: Հիշենք հյույժ բառը: Հեղինակն իր ողջ չափածոյում այն օգտագործել է միայն մեկ անգամ, «Սիրո ուղին» բանաստեղծության մեջ՝ իր ոչ հաճախակի հանդիպող իմաստով.

Քընքույշ **հյույժեր** կը փթթին հոն
Ու հարսնուկներ հըրահոսուն.
Հոն կը հյուսեմ երգ ու գեղոն,
Ե՛ւ, սիրավառ, խանդոտ գուսան (147):

Համաձայն Աճառյանի բառարանի՝ հյույժ նշանակում է նաև «թաւուտ, խարձ, եղեգնուտ»¹⁰: Այս իմաստով է հեղինակը բառն օգտագործում իր բանաստեղծության մեջ, ինչը մեկ ավելորդ ապացույց է նրա տաղանդի և լեզվի խորը իմացության: Անկասկած, պիտի համաձայնել այն կարծիքին, որ «գրողի խնդիրն է ընտրել հասկացության իմաստին համապատասխանող ճշգրիտ, դիպուկ բառեր»¹¹:

Մեծարենցի քնարերգության մեջ հանդիպում ենք բազմաթիվ բուսանունների՝ խոսքային ամենատարբեր իրադրություններում: Մի դեպքում դրանք կարող են առանձնակի փայլ հաղորդել պերճ բնության նկարագրությանը.

⁷ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. I, Ե., 1969:

⁸ Ժ. Դուրյան, Երկեր, Ե., 1947, էջ 73:

⁹ Հովհաննես Թումանյան, Երկեր, հ. երկրորդ, Ե., 1958, էջ 136:

¹⁰ Հր. Աճառյան, Հայերեն արևմտական բառարան, հ. III, Ե., 1977:

¹¹ А. Н. Толстой. Полное собрание сочинений, т. 13, М., 1949, с. 434.

Տունկեր **ռեհան** ծաթրինի
 Կը ծըխեն խունկ մը վայրի,
 Որ կ'ամպանա ու կ'այրի
 Բուրվառին մեջ արփենի (83):

Մի այլ դեպքում կարող են թարգման լինել մարդկային ամենանուրբ զգացումների ու փոխհարաբերությունների.

Բամբիռի ծափեր, **վարդի** թերթ ու շեր,
 Բուրյան շոգիներ **համպար** ու **մուշկի**,
 Որ կ'երփնագոծեն երեկվան հուշեր (93):

Մեծարենցի քնարերգության մեջ շատ են այնպիսի բանաստեղծությունները, որոնց որևէ հատվածը (մինչև իսկ ամբողջական բանաստեղծությունը) կազմված է չափազանցություններից: Այսպիսին է «Տեսիլ» ոտանավորի վերջին հատվածը, որտեղ քնարական հերոսը բազմաթիվ չափազանցությունների միջոցով նկարագրում է իր սրբոտի տիրուհու գեղեցկությունը, ինչը երևում է շլացուցիչ գույներով վրձնած կտավի պես: Եվ այս կտավի վրա խիստ է կարևորվում բուսանունների, նաև բնության այլ առարկաների դերը.

Մազերդ անթոջ **նարկիս** կ'ըլլան.
 Ճակատըդ՝ **ձյուն** կատարներուն՝
 Չոր վարդագնեց **արփն** իրիկվան.
 Եվ աչքերդ կ'ըլլան գույզ մը **ծառուղիներ**՝
 Ուր կը ճըչե **թռչնակն** արձակ ու ճովողուն
 Իմ խայտանքիս. ու շուրթերդ ալ
 Ոսկեգոծ եզրը բաժակին՝
 Ուր կը հակին,
Վարդ ու հարսնուկ, կակաջ, նարդու, գարնածաղիկ,

նունուֆար... (163-164):

Մինչ այժմ բերված օրինակներում ծառի, ծաղկի, բուսանունների ու կենդանանունների կիրառությունը կապված էր դրական երանգավորման հետ, սակայն չափաձոռում սա պարտադիր պայման չէ, և կան կիրառության նաև այլ դեպքեր: «Մենպոլիզմ»-ը երգիծական բանաստեղծության մեջ արևմտահայ գրական կյանքը ներկայացվում է որպես մի պարտեզ, որտեղ ծաղիկները՝ գրողներ, քննադատներ և այլք, գրուցում են, արտահայտում իրենց կարծիքները: Սա, կարելի է ասել, ոչ թե բանաստեղծություն է, այլ չափաձոռ անդրադարձ իր ժողովածուների մասին եղած կարծիքներին: Ոտանավորում հանդես են գալիս ժամանակի գրական, մշակութային գործիչներ՝ բոլորն էլ կեղծանուններով, որոնց վերծանմամբ մեր գրականագիտության մեջ զբաղվել են Վ. Ալազանն ու Վ. Նորենցը:

Այստեղ նկարագրված պտուղներն ու ծաղիկները չունեն իրական ծաղիկների հմայքն ու գեղեցկությունը, նրբությունն ու քնքշությունը: Մրանց մի մասը գրական անդաստանում հայտնի մարդիկ են՝ գոռոզ, ինքնահավան ու անհանդուրժող, որոնք բարձրավիզ հավակնոտությամբ կարող են չորացնել շրջապատի նորաբողբոջ ծիլերը, իսկ մյուս մասը մարդկային ստեղծագործություններ են, որոնք չեն ստեղծվել տաղանդի ուժով, սիրով ու

Բնանկարի կերտման լեզվական միջոցները Միսաք Մեծարենցի քնարերգության մեջ 155
ներշնչումով, այլ վաճառքի համար, միանգամայն շահադիտական մղումներով՝
նպաստելով գորշ միջակության տխրահոշակ փաղանգի առաջխաղացմանը.

Պարտեզին մեջ կար ... **սոխ, սխտոր, բանձար,**
Ներեցե՛ք ... **կաղամբ** ալ, և անպատճառ
Ամեն ինչ՝ որուն կ'ըլլար միշտ վրձար,
Զոր կողովալիբ ծախելուն կար ճար:
Կար քիչ մ'ամեն բան, ածու մ'ալ ծաղիկ
Զոր կը հոտոտենք, թե չըսրողդիք... (177)

Հեղինակի չափածոյում տեղ են գտել նաև բուսական աշխարհի բացասական ներկայացուցիչները՝ արդեն ոչ մեծ քանակով: Սրանք ևս մարդկային կյանքում ունեն իրենց դերն ու նշանակությունը, երևում են ավելի ցավի ու տխրության պահերին, հաճախ ճնշում, հաճախ հուսահատեցնում: «Անդարձ» բանաստեղծության մեջ Մեծարենցը գուգահեռ է անցկացնում ձանձրոյթի ու մոլախոտի, նաև փշի ու սրտի կսկիծի միջև: Զգացողություններ, որոնց դեմ պետք է պայքարել, որոնց պետք է արմատախիլ անել, ինչպես փուշն ու մոլախոտը, ինչք, սակայն, երբեմն չի հաջողվում, ինչք գուցե ևս խորապես մարդկային է.

«Կը սիրե՛ զիս, չի սիրեր, քի չ'մը, բընավ ... տարփագի՛ն...»
Մեկիկ մեկիկ փետտեցի, **գաղձերուն** հետ ձանձրոյթիս
Եվ արյունող **փուշին** հետ սրտիս մխվող թախձանքին (91):

Բուսանունների մասին խոսելիս անհրաժեշտ է առանձին անդրադառնալ վարդ բառին, քանի որ այն Մեծարենցի քնարերգության մեջ և՛ հաճախակի՝ ընդհանուր առմամբ քառասունչորս, կիրառություն և լեզվաոճական որոշակի նշանակություն ունի: Հաճախակի է վարդի հատկապես մակդրային կիրառությունը:

«Իրիկնավերջ» բանաստեղծության մեջ կարդում ենք.

Զի կը սփռե՛ հարսն արփավետ
Համայնին վրա՝ մազերն իր **վարդ** (182):

Այս երկատողը մի ամփոփ փոխաբերություն է, որտեղ արեգակի ճառագայթները՝ մազերը, բնորոշված են վարդ մակդիրով: Համայնը, ողջ բնությունը, բոլոր արարածները ցնծում են այս սքանչելի վայրկյանին, երբ արևի վերջին ճառագայթներն ավելի նուրբ են, քնքուշ, մտերիմ, շուտով կփակվեն վարդի պես՝ իրենց բույրն ու ջերմությունը թողնելով հոգիների խորքերում:

Հիշենք մեկ այլ օրինակ «Տերևները կ'ըսեին» բանաստեղծությունից: Այստեղ էլ գոյականական մակդիրները մեծապես նպաստել են դեռատի աղջիկներին բնութագրելիս. վարդը՝ նկարագրելով արքայական գեղեցկությունը, իսկ մշուշը՝ ձերմակությունն ու խորհրդավորությունը.

Ոսկի մատիկդ հրպեցիր
Եվ համբույրիդ դըրիբ բոց,
Իրիկվան մեջ այս հեշտին,
Մարիներուն ու մարդոց,
Աղջիկներուն՝ կաթնաձիր
Ու **վարդ մըշուշ** ճակատին... (122)

Մեծարենցի քնարերգության մեջ առկա են ամենատարբեր «վարդեր»՝ խոսքային միանգամայն տարբեր իրադրություններում: Մրանք օժտված են զանազան ինքնատիպ մակդիրներով և իրականացնում են ոճական բազմաթիվ գործառույթներ: Հետաքրքրական է, որ այս բազմազանության մեջ հեղինակն ունի իր նախընտրած, իր սիրելի վարդը, որի մասին խոսում է անդրանիկ բանաստեղծություններից մեկում: Այս ոտանավորը, որը վերնագրված է «Դեղին վարդեր», երևան է հանում հակադրությունը դեղին և մյուս «վարդերի» միջև, պարզաբանում հեղինակի հակվածության պատճառները դեղին վարդերի հանդեպ, որոնք բանաստեղծության մեջ բնորոշված են մի շարք մակդիրներով՝ անակնական, դերբայական դարձված և այլն.

Անհուսության դալուկն հագած դժգո ւյն վարդեր,

Զձեզ հավետ պիտի սիրեմ ես սրտագին.

Ու միշտ սիրել պիտի չուզե իմ դառն հոգին,

Կարմիր ու ձյուն ճերմակ վարդերն ուրախաբեր (24):

Ուշագրավ է «Մեռելոց» ոտանավորը՝ այլաբանություն՝ սկսյալ վերնագրից մինչև վերջին տողը: Քնարական հերոսը մեկը մյուսի հետևից բաժանվում է իր սերերից: Այստեղ սիրած էակներին մարմնավորում են վարդերը: Սպիտակ վարդը սատչում է ձմռանը, «դամասկյան» վարդը նվաղում, աշնան շունչը հարվածում է դեղին վարդին: «Վարդերից» մնում է միայն հիշատակ, խորը կսկիծ և սովայտանք: Հեղինակը գրում է.

Գարուն մըն էր, և համբույրով մը բացված

Դամասկյա՛ն **վարդ**, գինով արփին գաղջ գոլեն,

Նըվաղեցավ ուրիշ սեր մը, սե ըն, Աստվա՛ծ

Զոր թաղեցի՛ հուսատ՝ կյանքին կանչելեն (101):

Ավելորդ չի լինի հիշել Մեծարենցի չափածոյում առկա վարդ արմատով բաղադրված բառերը, վարդաբույր, վարդագին, վարդագնել, վարդագույն, վարդե, վարդավետ, վարդենի, վարդենիք, կաթվարդ, կաթ ու վարդ և այլն:

Մի քանի բնագրային վկայություն. «Մն սաթի գույն վարսերուդ թովքը բոլոր, Ու ծաղկալից հոգվույդ շունչը վարդաբույր, Լեցուր գրկիս, լեցուր սրտիս մեջ թափուր...» (162), «Ճակատըդ՝ ձյուն կատարներուն՝ Զոր վարդագնեց արփն իրիկվան...» (163), «Այսօր կաթվարդ երազե մը արթնցա, Գիրկս անսահման գրգանքներու է բացվեր...» (98), «Դո՛ւն՝ որ գիշերուն մեջ հեծեճագին Կյանքի վարդենիքն ինձի ցուցուցիր...» (161) և այլն:

Մեծարենցյան բնանկարի կարևոր բաղադրիչ մաս են նաև կենդանանունները: Բնության, նրա ամեն մասնիկի հանդեպ անհուն սեր տածող հեղինակը չէր կարող անտարբեր լինել կենդանիների նկատմամբ: Այս մասին վկայում են և ժամանակակիցները. «Կենդանիները շատ սիրելուն –

Քննակարի կերտման լեզվական միջոցները Միսաք Մեծարենցի քնարերգության մեջ 157
մանավանդ էջն ու գորտը – իրեն ալ դայրոցի շրջանակին մեջ կենդանիի անուն մը
փոխ կուտան՝ կոչելով մի սագ»¹²:

Ասվածի արձագանքները գտնուի ենք նաև «Մենպոլիզմ»-ը երգիծական
բանաստեղծության մեջ, որտեղ Մեծանը՝ գրող և քննադատ Մերուժան
Պարսամյանը, մեղադրում է Մեծարենցին «գոեհիկը», սովյալ դեպքում՝
կենդանանունները, քնարերգության նյութ դարձնելու մեջ՝ միաժամանակ
մեծարենցյան «գոեհիկին» հակադրելով իր սալոնային «գեղեցիկը».

Ես ժանյակներու անհուն կրպակն եմ,

Եվ ազնրվական կրքունկ կը պագնեմ.

Մինչ անոնք կ'երգեն **գորտ, շերամ, պաճար,**

Ամեն ինչ՝ որ է գոեհիկ, անհանճար,

Անոնց գրչակը կ'եղծե չարաչար (177):

Պարսամյանի «գեղեցիկին» Մեծարենցն անդրադառնում է նաև
«Քննադատությունը» հողվածում՝ գրելով: «Ի՞նչ է այդ երիզը, ցանկապանը
կանացի գուլպայե տարբեր նշանակություն մըն ալ ունի արդյոք ինձի
անձանոթ: Ո՞ք, սա ժանյակը՝ որուն մեծաքանակ վաճառողն է Պարսամյան՝ որ
փութաց մասնաճյուղ մըն ալ բանալ վերջերս... Դերերը որքա՞ն կը շրջվին
երբեմն, բանաստեղծը՝ որ ամեն գեղեցիկ բան սիրցնելու պաշտոն ունի, ատել
կու տա երբեմն իր երգած իրերը. այսպես չէ՞ր որ մեր նախորդ սերունդին բա-
նաստեղծները սրբապղծեցին ու ատելի դարձուցին «սոխակ»-ը, «սովակ»-ը նն,
և այսպեսով չէ՞ որ Պարսամյան ալ խեղդամահ անել կը նկրտի ժանյակն ու իր
նմանները...» (260):

Մինչդեռ Մեծարենցը ավելի սիրելի է դարձնում բնությունը՝ ամեն
քայլափոխի հայտնաբերելով նորանոր գեղեցկություններ: Բնության
համանվագի մեջ հեղինակը «լսում է» ամենաանշան թվացող ձայնը և այդ
ձայնը լսելի ու սիրելի դարձնում ընթերցողին, ինչպես «Ջրտուրք»
բանաստեղծության մեջ.

Պարտեզներուն վրա կ'իջնե թեթև քողք մը միգամած,

Ու **ձորիդներ**՝ լուսնակով արբշիտ անվերջ կը խոսին (94):

Մեկ այլ դեպքում Մեծարենցը կենդանանունը դարձնում է գունանկարի
բաղկացուցիչ մաս և այն տեսանելի ու շոշափելի դարձնում ընթերցողին.

Աղավնիներ, լաջակներու պես մետաքսե գունագեղ,

Ճամբե ճամբա կը թոչըտին թույլ ծածանքով վաղանցիկ (106):

Երբեմն կենդանանուններն օգնում են հեղինակին խոսքը հումորով
համեմելու: Այսպիսի դեպքի հանդիպում ենք «Այգային» բանաստեղծության
մեջ.

Որմին մոտիկ սըրինգն անվերջ՝ մեղեդիներ արույրե,

Որմին վըրան՝ աքլորն ըսթափ զարթոնքի ճիչն անսահման,

Որմին դիմաց աղջընակ մը տարփոտ երգեր կ'ոլորե (106):

¹² Մոր և ընկերների վկայություններից (Միսաք Մեծարենցը և Դանիել Վարուժանը
ժամանակակիցների հուշերում, Ե., 1986, էջ 85):

Հասկանալի է, որ սթափ վիճակը ճնշող մեծամասնությամբ հատուկ է մարդուն, սակայն այստեղ սթափ ածականը արքայադի «աքլորի» մակդիրն է, որը հիշեցնում է մարդկանց, որ արդեն առավոտ է: Նա զգաստ է իր պարտականությունը կատարելու մեջ, չի թերանում: Իսկ «աքլորն ըսթափ» բառակապակցության միջոցով խոսքը դառնում է աշխույժ, նաև ստանում ժողովրդական երանգ:

Շատ հաճախ բուսանուններն ու կենդանանունները պատկերավորման զանազան միջոցների հիմքն ու ատաղձն են դառնում: Այդպիսին է «Տվայտանք» ոտանավորի մեջ քնարական հերոսի սիրո առարկայի և վիրավոր եղնիկի համեմատությունը.

Եվ գլխիկոր՝ ինչպես **եղնիկ** վիրավոր,
Կը տեսնեմ, երբ հուրն երագանքն իմ ծաղիկ,
Կը դաշունեն գիս մորմոքներ բյուրավոր,
Խավարելով անուրջն հոգվույս խաղաղիկ... (185):

Համեմատության մեկ այլ օրինակ, որտեղ բանաստեղծի գորշ խոհերն ու մտածումները նմանեցված են սև ագռավի.

Երգն ըլլայի թռչուններուն ծնծղաձայն,
Ու դառնայի ուրախության ճիչ մը լայն,
Բանաստեղծի հոգիներուն մեջ նրկուն,
Ուր կը թախծի խոհանքն ամպոտ, անանուն՝
Ինչպես **որի**՝ թառած շիրմի մը գլխուն (118):

Երբեմն մեկ բանաստեղծության մեջ խտացված են բազմաթիվ բուսանուններ ու կենդանանուններ, որոնք բոլորն էլ ոճական նպատակ են հետապնդում, իսկ դրանց համադրությունը կատարյալ է դարձնում բնապատկերը: Այսպիսի օրինակներ գտնում ենք «Գարնան հյուղը», «Ի՛նչ արբեցությամբ...», «Անդարձ» և այլ բանաստեղծություններում: «Գարնան հյուղը» ոտանավորում առկա են հետևյալ բուսանուններն ու կենդանանունները՝ շուշան, մասրենի, վարդենի, մորի, ծաղկանույշ, ապրիմեռնիս, մանիշակ, մեխակ, բաղեղ, ճնճղուկ, տատրակ, պոր: Մեջբերենք մի հատված.

Ու տատրակներն ալ՝ ծիածան ուլերով՝
Քմշոտ գիծ մը կը գրծեն շուրջն երագե:
Ու պորերը, խոշոր շարժուն շուշաններ՝
Կ'երագեն մեջն ավագանին տաղին գով,
Ուր ծորակին մեներգն անվերջ կը վագե (107):

Այս մի քանի տողում առկա են պատկերավորման հիմնական միջոցները՝ մակդիրը, այլաբերությունը, վերջինիս հիմքում՝ համեմատությունը, և այս բոլորի կերտման գործում մեծ է բուսանունների ու կենդանանունների դերը: Պորը նշանակում է «կարապ թռչունը», որից՝ փորահավ՝ «հավալուսն»¹³: Իսկ կարապի և շուշանի համեմատությունը առավել քան զեղեցիկ է ու բանաստեղծական:

¹³ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. IV, Ե., 1979:

Ինչպես երևում է այս համառոտ քննությունից, Միսաք Մեծարենցի քնարերգության մեջ բուսանուններին ու կենդանանուններին մեծ տեղ է հատկացված: Ակնհայտ է սրանց թե՛ պատկերաստեղծ, թե՛ ոճաստեղծ դերը: Աներկբա է, որ նաև այս միավորների շնորհիվ է պատկերը դառնում կատարելություն, քնարերգությունը՝ ճշմարիտ և հուզառատ արվեստ:

**ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА В ОПИСАНИИ
ПЕЙЗАЖНЫХ ОБРАЗОВ В ЛИРИКЕ МИСАКА МЕЦАРЕНЦА**

ԱՐԱԿԵԼՅԱՆ Կ. Լ.

Резюме

Весьма часто слова, обозначающие те или иные явления, понятия, предметы, в авторской речи играют особую стилистическую роль. В лексике талантливого западноармянского поэта начала XX века Мисака Мецаренца названия растений и животных являют собой неповторимую стилистическую ценность в создании поэтического образа. Указанными лингвистическими единицами обусловлена оригинальность поэтического мышления Мисака Мецаренца.

**LINGUISTIC MEANS IN LANDSCAPE DESCRIPTIONS
IN THE POETRY BY MISSAK METSARENTS**

K. ARAKELYAN

Abstract

Frequently, words denoting ideas, objects and phenomena of various spheres can have a particular stylistic role in the author's speech. In this respect, the names of plants and animals are of great stylistic value and significantly contribute to creating the poetic image in the poetry by Missak Metsarents, famous Western Armenian poet.